

זיגמונט באומן והמודרניות המאוחרת:

הקדמה

יהודה שנהב

הספר המונח לפנינו, 'מודרניות נזילה', הוא הרביעי פרי עטו של זיגמונט באומן היוצא לאור בעברית, אחרי 'סוציולוגיה של יחסי אנוש',¹ 'סוציולוגיה של יום יום',² ו'גלובליזציה: ההיבט האנושי'.³ ספרו 'מודרניות והשוואה' (*Modernity and the Holocaust*, 1989) לא התפרסם במלואו אולם פרק ממנו תורגם לעברית והופיע בשנת 1996 לכתב העת 'תיאוריה וביקורת'.⁴ מודרניות נזילה הוא ביטוי מטפורי, אלטרנטיבי, למה שאחרים כינו 'המצב הפוסטמודרני', 'המודרניות השנייה' או 'המודרניות המאוחרת'.

הספר עוסק בקריסתו של הסדר הפוליטי המודרני ובשקיעתה של הפוליטיקה המעמדית באירופה, ומתאר במקומה את הקשרים החברתיים הנזילים והמקוטעים שהולידה האידאולוגיה הנאו-ליברלית החדשה. במיוחד מתעכב באומן על טשטוש האינטרס החברתי המשותף אל מול לחצים חסרי תקדים להפרטה כלכלית ותרבותית, העתקת הדגש מייצור לצריכה, וייצובו של היחיד (במקום החברה) כיחידה הבסיסית של הסדר הפוליטי. במילים אחרות, המודרניות הנזילה מציעה לחוליים חברתיים 'פתרונות ביוגרפים' במקום פתרונות פוליטיים. באומן הוא אחד הסוציולוגים המשפיעים היום במערב ומזרח אירופה. כבר בשנת 1968, עת נאלץ לעזוב את פולין בשל הפלישה הרוסית לצי'כוסלובקיה, היה באומן סוציולוג בעל שם. בדרכו לאוניברסיטה של לידס באנגליה שבה פיתח רבים מן הרעיונות שלו בילה שנתיים (1969--1971) לא מוצלחות בישראל ולימד סוציולוגיה באוניברסיטאות תל-אביב וחיפה. רעייתו סיפרה לימים שישראל הייתה לאומנית מדי עבור באומן: 'הייתה זו ארץ רווית לאומנות, ואנו רק ברחנו הרחק מלאומנות [במזרח אירופה]. לא רצינו להפוך מקורבנות של לאומנות אחת לתוקפנים של לאומנות אחרת'.⁵

* פרופ' יהודה שנהב נמנה עם סגל החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל-אביב. הוא גם עמית מחקר בכיר במכון ון-ליר בירושלים ועורך את כתב העת 'תיאוריה וביקורת'.

¹ זיגמונט באומן, סוציולוגיה של יחסי אנוש (תרגום יוסף רב), מרחביה: ספרית פועלים 1962.

² זיגמונט באומן, סוציולוגיה של יום יום (תרגום לוי אשד), מרחביה: ספרית פועלים 1963.

³ זיגמונט באומן, גלובליזציה: ההיבט האנושי (תרגום גרשון חזנוב), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, ספריית קו אדום 2002. אני ממליץ על הקדמתו מאירת העיניים של אורי רם לספר זה: 'זיגמונט באומן: סוציולוג בין שני עולמות'.

⁴ זיגמונט באומן, 'מודרניות ושואה: על הרציונליות האינסטרומנטלית של מנגנון ההשמדה', תיאוריה וביקורת, 9, 1966, עמ' 125--146.

⁵ מצוטטת אצל: Madeleine Bunting, 'Passion and Pessimism', *The Guardian*, Saturday, April 5, 2003

באומן הוא הוגה פורה בכל קנה מידה. הוא פרסם כשלושים ספרים, וכתיבתו שגשגה בעיקר לאחר פרישתו לגמלאות מאוניברסיטת לידס בשנת 1990. הוא כתב על מעמד הפועלים הבריטי, על הסוציולוגיה של חיי היום-יום, על סוציולוגיה ביקורתית, על תפקידם של אינטלקטואלים, על השואה ועל גלובליזציה. לפחות תשע מן הכותרות של ספריו נושאות את המילים מודרניות או פוסטמודרניות. חמש כותרות עוסקות בנזילות החיים הפוסטמודרניים בצורה זו או אחרת: 'מודרניות נזילה' (2000, *Liquid Modernity*), 'חיים נזילים' (2005, *Liquid Life*), 'אהבה נזילה' (2003, *Liquid Love*),⁶ 'פחד נזיל' (2006, *Liquid Fear*) או 'זמנים נזילים' (*Liquid* Times, 2006). באומן אינו מקבל את האבחנה בין 'מודרניות' ו'פוסטמודרניות' כמשקפות שתי תקופות זמן מאובחנות, שכן הללו מהווים לטענתו שני צדדים של אותו מטבע. במקום זאת הוא משתמש באבחנה בין 'מודרניות מוצקה' ו'מודרניות נזילה' ובודק את יחסי הגומלין הדינמיים ביניהם. יתר על כן, באומן אינו מקבל את ההגדרה של פילוסופים רבים את הפוסטמודרניות כגישה רלוויוסיטית רדיקלית. הוא מגדיר את הפוסטמודרניות כמודרניות מפוכחת, מודרניות ללא אשליות. במילותיו שלו:

ניתן לחשוב על הפוסט-מודרניות כמודרניות המודעת לטבעה האמיתי – מודרניות למען עצמה. [...] את המצב הפוסט-מודרני ניתן לתאר לפיכך [...] כמודרניות המשוחררת מהתודעה הכוזבת שלה (לגבי עצמה) [...] [כלומר] מודרניות מינוס האשליות שלה.⁷

ברוח זו מתאר באומן בספרו 'מודרניות והשואה' את הרוע הנאצי לא כסטייה מן המודרניות ובוודאי לא כתהליך תרבות שלא הושלם, אלא דווקא כהיבט מובהק של המודרניות עצמה. הוא תיאר את פרויקט ההשמדה כניצול ושכלול של הישגי המודרניות ושל האתוס היצירתי שלה, בניגוד חריף לאלו שראו בה מעשה אי-רציונלי, או תוצר של אידאולוגיות קמאיות בלבד. אל לנו לפתור את מעשי הפשע הללו בהסברים קלים מדי כמו אנטישמיות וטירוף, אומר באומן. לפחות לא רק כך. בסופו של יום עלינו להסביר כיצד קורה שאנשים נורמלים ביצעו פשעים אכזריים נגד האנושות ונגד העם היהודי.

אנו יכולים לזהות בטענתו זו את טביעת האצבעות של פרנץ נוימן (בספרו 'בהמות'⁸), של ראול הילברג (בספרו 'השמדת יהודי אירופה'⁹), של הורקהיימר ואדורנו (בספרם 'הדיאלקטיקה של הנאורות'¹⁰), של כריסטופר בראונינג (בספרו 'אנשים רגילים'¹¹) ושל חנה ארנדט (בספרה

⁶ הספר 'אהבה נזילה' עומד להופיע בתרגום עברי בהוצאת מאגנס.

⁷ אורי רם, לעיל הערה 3, עמ' 16--17.

⁸ בעברית: פרנץ נוימן, במלכות השטן (תרגום חיים גליקשטיין), מרחביה: ספריית פועלים 1943.

⁹ הספר לא תורגם לעברית במלואו. ראו: ראול הילברג, 'הגדרה מתוקף צו', תיאוריה וביקורת, 21, **שנה**, עמ' 35--46.

¹⁰ Horkheimer Max and Theodor Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, New York: Continuum

1944/1994

¹¹ כריסטופר בראונינג, אנשים רגילים (תרגום לי שיר), תל אביב: ידיעות אחרונות, ספריית חמד, 2004

אייכמן בירושלים : דו"ח על הבנליות של הרוע'¹²). למשל, חנה ארנדט ביקשה לאתגר את ניסיונותיו של התובע הכללי במשפט אייכמן, גדעון האוזנר, להוכיח שאייכמן הוא חיית אדם, אנטישמי, או שונא יהודים מובהק. אדם שהוציא את עצמו ממשפחת בני האדם והפך לחיית אדם תוך בגידה בערכי הנאורות. 'יש דברים שהם מחוץ לתחום האנושי', אומר האוזנר בכתב התביעה של מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן. ארנדט ביקשה להראות כי הדברים שבעטיים נאשם אייכמן אינם מחוץ לתחום האנושי ואינם מהווים בהכרח בגידה בערכי המודרניות. היא ביקשה לחלן את הרוע, להציב אותו בתוך החברה הנורמלית ולא בפלנטה אחרת המתקיימת מחוץ לחברה. באומן מקדם טענה זו של ארנדט ומתמקד בחקר פעולתה של הבירוקרטיה המודרנית, כלוב הברזל של הרציונליות (האינסטרומנטלית) בלשונו של הסוציולוג מקס ובר, ההופכת את החיים החברתיים לתועלתנים ואדישים מבחינה מוסרית. האתוס המודרני, יחד עם הבירוקרטיה והטכנולוגיה כתוצרים שלו, דוחק בנו -

לראות בחברה מושא לניהול, או אוסף של 'בעיות' התובעות פתרון, או 'טבע' הדורש 'פיקוח', 'שליטה', 'שיפור', ו'תכנון מחדש' בתור יעד לגיטימי של 'הינדוס חברתי'.¹³

הרצח ההמוני של יהודי אירופה היה לכן מודרני במובהק. לא רק בבחינת הישג טכנולוגי אלא גם כהישג ארגוני ובירוקרטי חסר תקדים. המחלקה במפקדת האס.אס. שהייתה אחראית על ההשמדה נקראה באופן רשמי "המחלקה למנהל וכלכלה", כמו זו הנמצאת במפעלים תעשייתיים רבים. באומן פורט לפרוטות את חלוקת העבודה, התרבות הארגונית, ההיררכיה הבירוקרטית, וחישובי העלות-תועלת שבאו לידי ביטוי ומימוש ב'דרך הפתלתלה לאושוויץ'. הבירוקרטיה משבשת את ההכרה, מחלקת משימות מורכבות למטרות ואמצעים, ומציבה את בני האדם כנמענים אדישים שלה. כפי שהילברג עצמו כותב:

רוב המשתתפים [ברצח עם] לא ירו על ילדים יהודים או הזרימו גז לתאי הגזים [...] רוב הבירוקרטים חיברו תזכירים, שרטטו תכניות, שוחחו בטלפון והשתתפו בכנסים. הם יכלו להשמיד עם שלם תוך כדי ישיבה מאחורי שולחן הכתיבה שלהם.¹⁴

עמדה זו המפנה אצבע אל הרציונליות האינסטרומנטלית של הבירוקרטיה אינה רק משחררת את המודרניות מן האשליות שלה ביחס לעצמה, אלא גם מצביעה על הפיצול הבלתי נתפס בין מודרניות ובין מוסר. באומן מבקש להחזיר את הסוציולוגיה אל המוסר ואת המוסר (ו'הפוליטי') אל הסוציולוגיה, ולראות בסוציולוגים לא מהנדסים ויועצים של סדר חברתי אלא בעיקר מבקרים מוסריים שלו.¹⁵

¹² חנה ארנדט, אייכמן בירושלים : דו"ח על הבנליות של הרוע (תרגום אריה אוליאל), תל אביב : בבל 2000

¹³ באומן, 1996 : 128

¹⁴ מצוטט אצל באומן, 1996: 132.

¹⁵ ראו בעניין זה מאמר הקדמה מאת אדריאנה קמפ, "סוציולוגיה של המוסר או סוציולוגיה מוסרית? על מודרניות ושואה", תיאוריה וביקורת, 9, 1996, עמ' 121--124.

בספרו 'מודרניות ואמביוולנטיות' (Modernity and Ambivalence, 1991) מבקש באומן לפענח את הקוד המוסרי-סוציולוגי של המודרניות באמצעות מערכת המיונים שבבסיסה. כמו הרבה אחרים מגדיר באומן את נקודת האפס של המודרניות ב'ליתן' של תומס הובס.¹⁶ שם, ב'ליתן', נולד לראשונה ההיגיון של הסדר יחד עם המדינה הריבונית, ונולדה האבחנה המודרנית הבינארית בין שתי האופוזיציות באמצעותן מוגדרת המודרניות: 'סדר' ו'כאוס'. אין בכך כדי לומר שהעולם הקדם-הובסיאני היה נעדר סדר. נהפוך הוא. אולם סדר זה נעדר תודעה רפלקסיבית. מאז הובס הפך 'הסדר' לאוביקט תרבותי של דעת ו'אי-הודאות' לשד הבלתי רצוי של המודרניות. האמביוולנטיות, ההכלאות הבלתי-מתמיינות, כולן מקורות לאי-ודאות, הפכו בתוך כך לפסולת של הסדר המודרני. אבל כמו הפרמקון אצל דרידה, שהיא בה בעת גם תרופה וגם רעל, יש קטגוריות שהן היברידיות, כאלה המשבשות אופוזיציות בינאריות. אתה חייב להיות 'נורמלי' או 'אבנורמלי' אבל לא משהו באמצע. אתה חייב להיות 'יהודי' או 'ערבי', אבל לא 'יהודי-ערבי'. בתקופות מסוימות היו היהודים הפסולת הבלתי-מתמיינת של אירופה, והיום ממלאים תפקיד זה המוסלמים.

בספרו 'חיים מבוזזים' (Wasted Lives, 2004) מתמקד באומן בשלוש אוכלוסיות בלתי-מתמיינות המהוות נפקדים-נוכחים של המודרנה, או בלשונו החרפה: 'פסולת אנושית'. **העניים**, שהם הפסולת האנושית של פרויקט הקדמה והצמיחה הכלכלית, **הפליטים**, שהם הפסולת האנושית של הפוליטיקה הלאומית, ו**ומהגרי העבודה**, שהם הפסולת האנושית של הגלובליזציה. זוכרים את תיאור העיר של איטלו קלוינו ב'הערים סמויות מן העין'¹⁷? יום נערמות מחוץ לגדרותיה של העיר הררי אשפה, פסולת שהיא תוצאה בלתי נמנעת של הסדר החברתי והכלכלי של המודרניות. האם 'המיותרים' הללו מושלכים לשם משום שהם זבל, או שמא הם זבל משום שהם מושלכים לשם? כאן נכנס באומן לדיון תרבותי-סוציולוגי מרתק בשאלה של פסולת, חריגות וגבולות. לפסולת אין תכונות מהותיות משל עצמה. פסולת היא מה שאינו מתמין, מה שאינו נמצא במקומו, כפי שהסבירה לנו האנתרופולוגית הבריטית מרי דגלס.¹⁸ החריגים מתמיינים כפסולת, והפסולת נערמת כאוסף של חריגים: החריג של הכלכלה, החריג של הפוליטיקה, החריג של החברה. אנשי מחלקת התברואה, מפני האשפה, הם הסוכנים האמיתיים של המודרניות, אומר באומן. יום אחרי יום הם מאשררים את הגבול בין לכלוך וניקיון, בין רצוי ללא-רצוי, בין מקובל ודחוי, בין מה שנשאר בפנים ומה שנשאר בחוץ, בין נורמליות ובין פתולוגיה, בין בריאות לבין מחלה/חולי. התואי של הגבול נקבע כל פעם מחדש כאשר הפסולת נאספת, ותואי זה קובע בתורו מהי פסולת.

¹⁶ למשל, קרל שמיט חוזר אל הובס כדי להגדיר באמצעותו את נקודת האפס של התאולוגיה הפוליטית, המדינה והריבוניות; ברונו לאטור חוזר אל הובס כדי להצביע על נקודת ההפרדה בין חברה וטבע; או מישל פוקו חוזר אל הובס כדי לאתר את מקורותיו של שיח הזכויות שמסתיר את שיח המלחמה הגזעי או המעמדי.

¹⁷ איטלו קלוינו, הערים הסמויות מן העין (תרגום גאיו שילוני), תל אביב, ספרית פועלים 1984.

¹⁸ מרי דגלס, טוהר וסכנה: ניתוח של המושגים זיהום וטאבו (תרגום יעל סלע), תל אביב: רסלינג 2004

הרעיון של 'מודרניות נזילה' מבוסס על הנגדה מטפורית בין מוצק לנוזל. הנוזל, בניגוד למוצק, אינו שומר על צורתו בקלות. למוצק יש ממד מרחבי והוא נשמר על פני זמן. לעומתו הנוזל משנה את צורתו בכל רגע ורגע ולכן הזמן משמש גורם מעצב של תכונותיו. המשחק הזה עם המרחב והזמן משקף, לדעת באומן, את ההבדל בין המודרניות המוצקה לבין המודרניות הנזילה. המודרניות הראשונה, המוצקה, מתחילה כאשר המרחב והזמן מתעצבים כקטגוריות עצמאיות ומתחילות להיפרד זו מזו בהדרגה. בעוד הזמן ממשיך להוות גורם מרכזי, משמעותו של המרחב הולכת וקטנה. אומר באומן: 'המצאת הטלפונים הסלולריים יכולה בהחלט לשמש "מהלומה אחרונה" לתלות במרחב. אפילו הגישה לשקע הטלפון אינה הכרחית עוד כדי לתת את ההוראה ולעקוב אחריה עד ביצועה' (עמ' 8 במבוא. אחרי הסדר לשים עמוד מדויק).

דעיכת חשיבותו של המרחב ככזה פירושה גם אפשרות להיפטר מן ההיבטים המסורבלים והמטרידים של טכניקת הכוח הפנאופטיקנית (כאן מרפרר באומן לטענה של מישל פוקו על הפיקוח בבית הסוהר השקוף של בנתהם). הגורם החשוב בבית הסוהר הזה הוא ההנחה שהממונים הם נפקדים-נוכחים, כלומר הם אמיתיים ונמצאים בקרבת מקום, או לפחות יכולים להיות שם כשצריך. במודרניות הנזילה, לעומת זאת, הממונים אינם נגישים, שכן הם גלובליים וניידים.

עידן המודרניות הנזילה משקף את 'קץ עידן המעורבות ההדדית', זו שהתקיימה בין כל הכוחות הגדולים של המודרניות המוצקה: בין מפקחים והנתונים לפיקוחם, בין הון ועבודה, בין מנהיגים ומונהגים. באומן מתאר את המעבר בין יחסי השליטה ההדוקים של המודרניות המוצקה אל יחסי השליטה/ההפקרה של המודרניות השנייה. טכניקת הכוח העיקרית היא מעתה התחמקות, השמטה, העלמה והפקרה. האליטה הגלובלית של זמננו יכולה לשלוט מבלי להכביד על עצמה במטלות ניהול, תיקון אורחות חיים, או מסעות צלב תרבותיים. אין זו יותר את המודרניות של הנרי פורד אשר הקים את עיר התאגיד (company town), צמצם את הפעילות האנושית למטלות קטנות ומסממות, ודאג להשגיה (באמצעות סוציולוגים מגויסים¹⁹) על חייהם האישיים של עובדיו, מבחינת האח הגדול שאינו ישן לעולם.

אם בעבר נתפסה הניידות כאיום על הסדר המודרני הבורגני (ונוודים או צוענים כאויביו), המודרניות הנזילה משקפת סוג אחר של שליטה, הפעם זו של הניידים על הניחים. שוב במילותיו של באומן: 'הרוב המיושב נשלט בידי אליטה נוודית ואקסטרטוריאלי' (מבוא, עמ' 9. עמוד מדויק לאחר הסדר) אפשר להשוות זאת לאתר של קרוונים, המאכלס אורחים הבאים והולכים. אין להם עניין רב בניהולו של האתר כל עוד הוקצתה להם חלקה מספיק גדולה להחנות את הקרון, כל עוד יש להם שקעים חשמליים וברזים תקינים, וכל עוד בעלי הקרוונים האחרים אינם מפריעים את מנוחתם. ניתוח זה משמש נדבך נוסף לביקורתו על הגלובליזציה ועל האידיאולוגיה הנאו-ליברלית המספקת להון ולמדינה את הצידוק לפעולתם המפריטה את אזרחיה לדעת.

¹⁹ הנרי פורד גייס כמאתיים וחמישים סוציולוגים ומינה אותם לשומרי המוסר של מפעליו. הללו גם גיבשו את הקריטריונים למתן תגמולים לעובדים המחויבים למפעלי פורד. לדיון מפורט ראו: Yehouda Shenhav, *Manufacturing Rationality: The Engineering Foundations of the Managerial Revolution*. Oxford: Oxford University Press 1999

באומן ביקורתי מאוד כלפי ה(אי)מוסריות של הקפיטליזם הנאו-ליברלי ואינו מוצא בתרבות ובפוליטיקה שלה פינה להתנחם בה. תיאוריו את מהלכיה הם קודרים, והוא מפקפק בעצם יכולתנו לאהוב, להיות חברים בקהילה, או לייצר הכרעות מוסריות בתנאים אלה. במודרניות נזילה הזהות שלנו אינה יציבה, והיא מייצרת חרדה וחוסר ביטחון קיומיים שלא היה להם תקדים דומה בעבר.

את מה שבאומן אומר וכותב יש לקרוא לא רק מנקודת מבט אינטלקטואלית אלא גם בהקשר של הביקורת שלו על ה'ניו לייבור' (New Labour) של טוני בלייר והמצע התאורטי של 'הדרך השלישית', שאותה התווה הסוציולוג אנתוני גינדס. מצב המעמדות העניים הוא קטסטרופלי, אומר באומן בכאב. אני קורא תיאורים מבהילים של הגטו האמריקאי בתוככי הערים הגדולות. אלו הפכו מזבלות לאנשים לא רצויים (שלא לומר: מיותרים) וחממות של שנהא. במכונת הדוהרת קדימה של הקדמה אין מקום לחריגים של הסדר החדש: לזקנים, לפליטים, לעניים, לילדים בסיכון, למהגרי עבודה, לשבויי מלחמה, לנכים, לאסירים, או למחוסרי דיור.

המעבר מן המודרניות המוצקה למודרניות הנזילה מקבל ביטוי גם בתנועה שעשתה התאוריה הביקורתית במהלך המאה העשרים. התאוריה הביקורתית הקלסית, החל ממרקס ועד אסכולת פרנקפורט בשנות העשרה של אותה מאה, עסקה באיתור מנגנונים של פיקוח ושליטה בחברה שנתפסה כעמוסה בנטיות טוטליטריות. מאפייניה של התיאוריה הביקורתית תאמו את מאפייניה של המודרניות המוצקה, זו שעסקה בסדר, זו שאוימה על ידי אי-סדר ואי-ודאות. הייתה זו המודרניות של הטיילוריות והפורדיזם בארצות הברית, המודרניות של הפשיזם באירופה, או של הגולגים הסובייטים. בין פרדיגמות היסוד שלה ניתן למצוא את כלוב הברזל של ובר, את הדיסטופיה הסטליניסטית אצל אורוול ב-1984, את הדיאלקטיקה של הנאורות של הורקהיימר ואדורנו ואחר כך את הפנאופטיקון של פוקו. התיאוריה הביקורתית הייתה מאורגנת בתפיסות אלה סביב התכלית של האמנציפציה: השחרור מכבלים. אלא שעם התנועה של המודרניות ממצבה המוצק אל הנזיל מתארגנת התאוריה הביקורתית סביב מושא דעת חדש: הפקרה.²⁰ עתה מה שחשוב הוא לא רק שחרור מכבלי השליטה אלא גם המאבק נגד ההפקרה של השלטון. אפשר לדמות תנועה זו כזוהה לתנועה שבין 'המשפט' ל'טירה', שני ספריו הגדולים של קפקא. ב'המשפט' רודף השלטון אחר האזרח יוסף ק. וממרר את חייו. ב'הטירה', לעומת זאת, מתדפק האזרח ק. על דלתות השלטון אולם אינו מצליח למצוא נקודות כניסה אליו.

אולם יחסי הפקרה אינם מיייתרים את מוקדי הכוח השלטוניים. להיפך: הפקרה גם היא סוג של נמענות, צורה של נתינות. נסיגת המדינה מן האחריות החברתית שלה כלפי האזרחים (למשל מן הזכות לבריאות, הזכות לדיור, או הזכות לתעסוקה) אינה מבטאת חולשה של השלטון אלא להיפך: אסטרטגיה כוחנית של הממשל כלפי אזרחיה. גם הפקרת המדינה את אזרחיה במלחמת לבנון השנייה (מה שמכונה: הפקרת העורף) אינה מצביעה על היעדר שלטון. זוהי עמדה מובהקת של המדינה בעידן הנאו-ליברלי. באומן מבקר באופן דומה את התכנית המכונה אצלנו תכנית ויסקונסין, או 'מהלב' (From Welfare to Workfare), שנדדה מארצות הברית ואירופה לישראל.

²⁰ ספרו של אגמבן Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford: Stanford University Press 1998.

משמש אבן יסוד בפרדיגמה זו.

תכנית זו, המכוונת לעודד תעסוקה, אינה מבוססת על הנחות יסוד מוסריות אלא על חישובים אקטואריים של עלות-תועלת ושל הפקרה ההופכים את בני האדם למיותרים, ושבמסגרתם הופכים הזכיינים הפרטיים למתעשרים חדשים.²¹

אפשר להתווכח עד כמה תואמת תפיסתו של באומן את מה שקורה בישראל, חברה שיש לה אידאולוגיה לאומית (שלא לומר לאומנית) מודרנית מוצקה. אפשר לתהות גם עד כמה הגלובליזציה והאידאולוגיה הנאו-ליברלית שפושה בחברה בישראל באופן מואץ מאז שנות השמונים אכן חותרת תחת המדינה החזקה, תוך שהיא מפריטה את כל פעולותיה, לרבות אלה הפוליטיות. אפשר גם לשאול עד כמה ההבחנה בין מודרניות מוצקה ומודרניות נזילה מקדמת אותנו יותר מן האבחנה המסורתית בין 'מודרניות' ו'פוסטמודרניות'. אולם אין ספק שספר זה פותח צוהר חשוב מרתק אל שינוי גלובלי מבהיל. הוא גם חסר פשרות בתזכורת שהוא מעמיד בפני אינטלקטואלים, במיוחד סוציולוגים, בדבר מהות תפקידם החברתי.

בעולם שבו סוציולוגים, כמו טכנוקרטים רבים אחרים, רואים עצמם כסדרנים, מהנדסים ומאבטחים של הסדר החברתי – אלו העוסקים למשל בעריכת סקרים, במדידת מצבי רוח לאומיים, בקבוצות מיקוד לחברות פרסום, או ביעוץ ארגוני למשרדי הממשלה -- מחפש באומן את הסוציולוג המוסרי והפוליטי. סוציולוג שאינו מסתובב במסדרונות הכוח, זה שמבקר את המלחמה כלא-מוסרית, זה שאינו נדבק בהתלהמות הלאומנית הפושה במקומותיו, מבקר את התפרקות מדינת הרווחה, את שנאת הזרים, ואת האינסטרומנטליזציה של השיח החברתי. שיח אשר מנותק משאלות ערכיות ומוסריות, ומנסח את היחסים החברתיים במונחים של עלות תועלת.

²¹ מצוטט ב- *Renewal: A Journal of Labour Politics*, 10 (1), 2002: p. 5.